

Данная научная статья посвящена рассмотрению вопроса определения правовой природы реституции и ее места в системе похожих, по своей правовой конструкции институтов гражданского права. Осуществив исследование по выбранной проблематике, автор пришел к выводу об обязательственном характере реституции. Гражданско-правовая реституция по своей правовой природе является обязательством, сущность которого состоит в обязанности участников недействительной сделки совершить действия, направленные на восстановление своего предыдущего положения.

Ключевые слова: реституция, гражданско-правовое обязательство, субъективные права и обязанности, содержание реституционного обязательства, обязательственная природа реституции.

Summary

Ivanenko M.A. The legal nature of the civil-law restitution. - Article.

This article is devoted to the investigation of the legal nature of the civil-law restitution. Also article considers the question of the place of restitution in a system of similar legal structure in civil law of Ukraine. The rights and responsibilities that define the essence of the obligations arise as a result of improper conduct of the parties of the deal, which was invalid. The situation of the various scientific sources were analyzed in this article, also we generalized different views of the modern lawyers on the problem of the definition of place of the restitution among ways of protecting civil rights.

Key words: the restitution, civil-law liability, personal rights and obligations, the content of the obligation of the restitution, the obligation nature of the restitution.

УДК 341.9

Н.В. Погорецька

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри міжнародного права
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

**«РОЗЩЕПЛЕННЯ СТАТУТУ» У МІЖНАРОДНОМУ
ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світовій доктрині «розщеплення статуту» (англ. *splitting, scission*; нім. *Spaltung, Zersplitterung*; франц. *Dépeçage*) не має єдиного визначення, що призводить до проблем у колізійному регулюванні, пов'язаному з розщепленням речового, спадкового, зобов'язального, сімейного статутів в міжнародному приватному праві, а також у правозастосовній практиці судових органів окремих країн, у тому числі й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі приділяли увагу такі вчені, як В.П. Звеков, Г.Кегель, Л.А. Лунц, А.Л. Маковський, Ю.Е. Монастирський, О.В. Шупінська та інші. Так, під розщепленням статуту може розумітися розщеплення права в широкому розумінню, тобто так звана колізія статутів. Наприклад, німецький автор Г. Кегель пише, що розщеплення права (*Rechtsspaltung*) має місце в тому випадку, «якщо в іноземній державі діє інше право, а не те що підлягає застосуванню». При цьому розщеплюватися можуть як матеріальні правові норми, так і колізійні [1, с. 12]. Цей вид «розщеплення» може бути представлений правовою системою США, де кожен штат має власне не тільки матеріальне, але й колізійне право. Можна також вказати і на англійське матеріальне право, в якому до 1925 р. діяли дві самостійні системи спадкування: одна – для рухомого, а інша – для нерухомого майна [2, с. 34]. Іншими словами, під «розщепленням права» в тому сенсі, в якому висловлювався Г.Кегель, необхідно розуміти, як правило, випадки відшукання компетентного правопорядку, наприклад, в умовах існування в одній державі множинності територіальних правових систем та застосування відповідного статуту [1, с. 67]. Існує ще один підхід у визначенні поняття розщеплення статуту, тому необхідно звернутися до самої категорії «статут». Термін «статут» в значенні «закон», «статут», «положення» тощо здавна відомий законодавству. В галузі колізійного права, зверненого до приватно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, він означає, крім того, поняття, що служить при здійсненні як правотворчої, так і правозастосовної діяльності цілям забезпечення подолання колізії законів. У правотворчій діяльності мова йде про використання його для класифікації і систематизації колізійних

норм і побудови на цій основі зводу колізійного права, а в правозастосовній – як засобу досягнення визначеності та передбачуваності колізійних рішень [3, с. 76]. Категорія «статут» знаходить розуміння переважно в країнах кодифікованого права, і особливо в країнах континентальної Європи, де взаємодія формалізованих і гнучких колізійних норм будується на основі зваженого підходу, уникаючи крайнощів компромісу. Так, Л.А. Лунц визначав статут як компетентний правопорядок по даному виду відносин [4, с. 23]. Розкриваючи значення статуту спадкування, окремі фахівці позначають його як визначене на підставі колізійної норми право (закон країни), що підлягає застосуванню до всієї сукупності спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, або, принаймні, до основної їх частини [5, с. 86]. У той же час, існує й інше розуміння статуту та зазначається, що центральна особливість колізійних доктрин в США – це метод відшукування комплексу застосовних норм, що належать різним правопорядкам (штатів, держав), ігнорування принципу так званого єдиного статуту правовідносин [3, с. 47].

Так, практичні аспекти використання категорії «статут» пов'язані, зокрема, з доктриною щодо «розщеплення» (роздвоєння, дроблення та ін.) статуту, а також щодо колізії статутів. Але, розщеплення статуту може визначатися вужчим за колізію статутів. У ситуаціях, коли з групи однорідних відносин із загальною колізійною прив'язкою виділяється їх «частина», та підпорядковується особливим колізійним прив'язкам, або коли група однорідних відносин може бути розмежована на «частини», кожній з яких відповідає своя колізійна прив'язка, говорять про феномен, який називається «розщепленням» статуту [3, с. 67]. У міжнародному приватному праві зустрічається розщеплення будь-якого статуту.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз розщеплення спадкового, зобов'язального та сімейного статутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під статутом спадкування розуміється право, яке підлягає застосуванню в силу колізійних норм до відносин спадкування, ускладнених іноземним елементом. Статутом спадкування визначаються підстави спадкування, склад спадщини, умови його відкриття, коло осіб, які можуть призиватися

до спадкоємства, і черговість їх закликання, особи, зараховані до «негідних» спадкоємців, свобода заповіту, призначення спадкоємця в заповіті, частки спадкоємців в заповідальному майні, спадкування окремих видів майна та ін. [6, с. 39]. У колізійному праві зарубіжних країн питання, пов'язані з визначенням статуту спадкування, вирішуються виходячи з принципів єдності спадкового майна (єдність статуту) або його розмежування на рухоме і нерухоме майно (роздвоєння статуту).

Принцип єдності статуту спадкування виражено в законодавстві Угорщини, Німеччини, Греції, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Словаччини, Чехії, Японії та деяких інших країн. У Великобританії, США, ряді інших країн загального права, Румунії, Таїланді, Франції законодавство (судова практика) дотримується принципу роздвоєння статуту спадкування. У зв'язку з цим представляє інтерес порівняння двох підходів до визначення статуту спадкування на прикладі законодавчих актів ряду країн. У відповідності з Цивільним кодексом Іспанії спадкування регулюється законом громадянства спадкодавця, визначеним на момент його смерті, якими б не були природа майна і країна, де вони знаходяться [6, с. 43]. Цивільний кодекс Квебека вирішує проблему статуту спадкування іншим чином: спадкування рухомого майна регулюється правом останнього доміцілія спадкодавця (останнє постійне місце проживання), а спадкування нерухомого майна – правом місця його знаходження. Закони ж деяких країн вводять додаткові (крім розмежування майна на рухоме і нерухоме) підстави для «розщеплення» статуту спадкування. Наприклад, за Законом про спадкування КНР, якщо майно, успадковане китайським громадянином, знаходиться поза межами території КНР або якщо успадковується майно іноземця, що знаходиться в межах КНР, то у відношенні рухомого майна застосовується право місця проживання спадкодавця, а щодо нерухомого майна – право місця його знаходження. Якщо іноземець успадковує майно, що перебуває в межах території КНР або якщо успадковується майно китайського громадянина, що перебуває поза межами території КНР, то у відношенні рухомого майна застосовується право місця проживання спадкодавця, а

щодо нерухомого майна – право місця його знаходження [6, с.56]. У Законі України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року (далі за текстом – «ЗУ «Про МПП») колізійні норми щодо спадкування розміщені в розділі X [7]. Відповідно до ст. 71 цього закону успадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якого знаходиться це майно, а майно, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України. Тобто для врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом щодо нерухомості, незалежно від того, знаходиться це майно в Україні або в іншій державі, застосовується одна і та ж колізійна прив'язка – право держави, на території якого знаходиться це майно (*lex rei sitae*). Застосування до нерухомого майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, права України має практичне значення тільки для тих видів майна, яке, незважаючи на його державну реєстрацію в Україні, може перебувати не на території України [8, с. 283-284].

Щодо поняття «нерухоме майно» слід зазначити, що згідно зі ст. 38 ЗУ «Про МПП» положення про те, що право власності визначається правом держави, у якій це майно знаходиться, стосується рухомого і нерухомого майна. Якщо ж розглядати цю норму в контексті спадкового права, то вона може бути сприйнята як виникнення колізійної-правового розщеплення статуту спадкування та застосування статуту власності, тобто, коли в силу неоднакового місцезнаходження рухомого і нерухомого майна у спадкових відносин застосовуються різні правопорядки. Таким чином, спадкування різних категорій майна може бути підпорядковане різним правопорядкам – вітчизняному чи іноземному. Наявність в українському праві двох спадкових статутів призводить до того, що питання, які відносяться до спадкового статуту, регулюються паралельно: для рухомого і нерухомого майна [9, с. 210]. Існуюче розщеплення спадкового статуту відображається в договорах шляхом закріплення різного режиму спадкування для рухомого і нерухомого майна. Порядок успадкування нерухомого майна договорами достатньо чітко визначений, тобто діє законодавство країни місця знаходження нерухомості. Порядок успадкування рухомого майна може регулюватися по-різному: в одних договорах він регулюється

законодавством тієї країни, громадянином якої був спадкодавець в момент смерті (наприклад, Договір про правову допомогу між Україною і Республікою Польща від 24 травня 1993 р.), в інших – законодавством тієї країни, на території якої спадкодавець мав останнє постійне місце проживання (наприклад, Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет від 10 жовтня 2004 р., Договір між Україною та Ісламською Республікою Іран від 11 травня 2004 р.). Договори також містять колізійні норми, які вирішують питання, що виникають у відношенні відумерлого майна. Спадкування рухомого відумерлого майна здійснюється відповідно до закону тієї держави, громадянином якої спадкодавець був у момент смерті. Відумерле нерухоме майно переходить до тієї держави, на території якої воно знаходиться [2]. Крім розщеплення спадкового статуту на статут власності, може відбуватися розщеплення і на сімейний статут. Відповідно до ст. 6-8 Закону Канади «Про реформування спадкового права» неповнолітня особа може скласти заповіт, якщо вона уклала шлюб чи вступила на військову службу. У разі наміру укласти шлюб, у заповіті вказується особа, з якою шлюб укладатиметься.

За змістом заповіт в більшості є розпорядженням майнового характеру. У ньому може визнаватися позашлюбна дитина, призначатися опікун неповнолітньої особи чи виконавець заповіту. Об'єктом заповідального розпорядження є майно, яке належало померлому. Звичайно, кожна держава у своєму законодавстві прагне окреслити коло питань, які становитимуть зміст заповіту.

В міжнародному приватному праві також актуальним є питання щодо розщеплення зобов'язального статуту. У кожній державі діють свої колізійні норми, за допомогою яких встановлюється право, яке підлягає застосуванню до угод з іноземним елементом. У науці міжнародного приватного права право, яке підлягає застосуванню до угоди з іноземним елементом, називається зобов'язальним статутом. Слід зазначити, що під зобов'язальний статут підпадають далеко не всі аспекти угоди з іноземним елементом і тому важливим є визначення сфери дії зобов'язального статуту (тобто обраного права). У чинному законодавстві

не встановлено, на які правовідносини, що виникають у зв'язку з укладенням, виконанням або припиненням угоди, поширюється зобов'язальний статут – це можна визначити тільки шляхом аналізу всієї системи колізійних норм. Так, спеціальні колізійні норми існують щодо форми правочину, правоздатності та дієздатності сторін правочину, довіреності, права власності на предмет зобов'язання, строку позовної давності, виконання зобов'язання, та інші [9]. Зобов'язальний статут – це право, яке підлягає застосуванню до зобов'язальних відносин, що виникають щодо односторонніх правочинів, так і до багатосторонніх угод. Зобов'язальним статутом не охоплюються питання речових прав на майно – предмет договору. Як відзначається в літературі, якщо предметом договору є власність, то його наслідки розщеплюються на зобов'язально-правові та речово-правові, щодо яких за певних обставин компетентні два різних статuti (договору і майна) [9]. Наприклад, статті 1205-1207 ЦК РФ (відповідно ч.1, 3 ст. 39, ст. 40 ЗУ «Про МПП») містять самостійні колізійні прив'язки для визначення застосовуваного права до речових прав (речовий статут), які не охоплюються зобов'язальним статутом. Винятком є норма п. 1 ст. 1210 ЦК РФ (ч. 2 ст. 39 ЗУ «Про МПП»): застосовне право (зобов'язальний статут) регулює виникнення і припинення речових прав на майно, але тільки у випадку, якщо застосовне право обрано сторонами. Очевидно, що у випадку, якщо застосоване право встановлене судом в силу колізійної норми, виникнення і припинення речових прав на майно – предмет угоди підпорядковується загальним правилам ст. ст. 1205-1207 ЦК РФ (ч.1,3 ст.39, ст. 40) тобто речовому статуту [10, с. 98].

Не менш актуальним є аналіз розщеплення шлюбно-сімейного статуту. Вибір подружжям законодавства не обмежений правом будь-якої певної країни (в іноземних державах можливість вибору права зазвичай обмежується правом держави, де подружжя або один з них мають місце проживання або громадянство якої вони мають). Прикладом також може бути законодавство України, в якому існує обмеження щодо країни громадянства одного з подружжя, країни місця його проживання, країни, де знаходиться нерухоме майно подружжя, та ін. Але у зв'язку з цим, не можна повністю виключити випадки обрання подружжям – під тиском

одного з них – законодавства держави, де, наприклад, недостатньо забезпечено рівність чоловіка і жінки в майнових відносинах. Якщо буде встановлено суперечність застосування норм обраного іноземного сімейного права основам правопорядку України, можливо обмеження його застосування з посиланням на несумісність з публічним порядком України.

До форми угод подружжя про підпорядкування шлюбного договору законодавству тієї чи іншої держави згідно з ЦК РФ слід застосовувати колізійну норму п. 3 ст. 1209 ЦК РФ про те, що форма угод щодо нерухомого майна підпорядковується праву країни, де знаходиться це майно [3, с. 76]. Таку ж саму норму (ст. 59, ч.1 ст. 61 ЗУ «Про МПП») містить і український закон. Поняття ж нерухомого майна визначено у ст. 181 ЦК України. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. До нерухомих речей належить також майно, яке підлягає державній реєстрації – повітряні і морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти. Законом до нерухомих речей може бути віднесено й інше майно [8, с. 45]. Колізійні норми про особисті і майнові стосунки подружжя містяться в ряді договорів України. Так, згідно зі ст. 25 Договору з Угорщиною про правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах особисті та майнові правовідносини подружжя визначаються законодавством Договірної Сторони, на території якої подружжя має спільне місце проживання. Якщо подружжя проживають в різних країнах, то за наявності у них спільного громадянства застосовується законодавство країни їх громадянства, а при різному громадянстві – законодавство країни, де вони мали своє останнє спільне місце проживання. Близькі до наведеного положення є і норми інших договорів про правову допомогу, наприклад, ст. 27 Мінської конвенції 1993 р. Остання містить положення, аналогічні Договору України з Угорщиною, з додаванням на той випадок, коли подружжя, які мають різне громадянство, не мали спільного місця проживання на території країн – учасниць Конвенції, то в цьому випадку відповідно до ст. 27

застосовується законодавство держави, установа якої розглядає справу. Крім того, в даній статті встановлено, що відносини подружжя, що стосуються їх нерухомого майна, визначаються за законодавством держави, на території якої воно знаходиться, тобто розщеплення шлюбно-сімейного статуту на речовий статут [11, с. 32].

Якщо регулювання відповідних відносин в міжнародному договорі і в ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право» є різне, до особистих та майнових відносин подружжя застосовуються правила міжнародного договору. Наприклад, якщо подружжя – угорські громадяни – проживають один в Україні, а інший в Угорщині, а раніше спільно проживали в Україні і мають тут грошові вклади, то при розгляді позову про поділ майна подружжя український суд повинен застосувати не українське законодавство, а угорське відповідно до наведеної вище ст. 25 (Договір з Угорщиною) [9]. «Ланцюжок» колізійних норм застосовується для визначення особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя. Основним є правило про підпорядкування таких прав і обов'язків законодавству держави, на території якого подружжя має спільне місце проживання. У відсутність спільного місця проживання підлягає застосуванню законодавство держави, на території якої вони мали останнє спільне місце проживання, а якщо цієї обставини не було і раніше – законодавство України. Сімейним Кодексом України передбачається інститут шлюбного договору (ст.ст. 92-103), а також можливість укладення угоди про сплату аліментів з вказівкою на розмір, умови та порядок їх виплати (ст.ст. 78-83). Шлюбним договором визнається угода осіб, що вступають у шлюб, або угода подружжя, що визначає їхні майнові права і обов'язки у шлюбі та (або) у разі його розірвання. Угода про сплату аліментів укладається між особою, зобов'язаною сплачувати аліменти, та їх одержувачем, а при недієздатності особи, зобов'язаного сплачувати аліменти, і (або) одержувача аліментів – між законними представниками цих осіб. Дозволивши укладати шлюбні договори та угоди про сплату аліментів, законодавець поширив на такі договори (угоди), якщо вони укладаються між подружжям, що не мають спільного громадянства або спільного місця проживання, дію принципу автономії волі сторін у виборі

застосовного законодавства. Подружжя, що не мають спільного громадянства або спільного місця проживання, можуть при укладанні шлюбного договору або угоди про сплату аліментів один одному обрати законодавство, що підлягає застосуванню для визначення їх прав та обов'язків за шлюбним договором або за угодою про сплату аліментів. Якщо сторони не обрали право, до договору (угоди) застосовується законодавство, яке визначається згідно з колізійними нормами, якими регулюються особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя.

У ст.15 Закону Ізраїлю «Про майнові відносини між подружжям» 1973 р. сформульовано наступне положення: «У відношенні майнових відносин між подружжям діють положення закону місця проживання подружжя на момент укладення шлюбу. Подружжя можуть встановити в угоді, що врегулювання їхніх майнових відносин буде здійснюватися відповідно до положень законодавства місця проживання подружжя на момент складання угоди». Стаття 15 Вводного Закону до Німецького цивільного уложення 1896 встановлює, що подружжя можуть обрати для майново-правових наслідків шлюбу: 1) право держави, громадянином якої є один з них; 2) право держави, в якій один з них має місце звичайного перебування, або 3) для нерухомого майна – право місця його знаходження. Практично ідентичний підхід використаний в ЗУ «Про МПП». Згідно зі ст.ст. 59 і 61 вищенаведеного закону сторони шлюбного договору можуть обрати для регулювання майнових наслідків шлюбу право особистого закону одного з подружжя або право держави, в якому один них має звичайне місце перебування, або, стосовно до нерухомого майна, право держави, у якій це майно знаходиться [11, с. 33].

Висновки з цього дослідження. Виходячи з аналізу положень нормативних актів, а також теоретичних викладань, які сьогодні містяться у правовій літературі, можна зробити висновок, що розщеплення статуту є поширеним явищем в міжнародному приватному праві. А оскільки право власності захищається в кожній державі, то достатньо часто відбувається розщеплення будь-якого статуту.

Література

1. Kegel G. Internationales Privat recht. – München, 1971. – S. 154.
2. Абраменков М.С. «Некоторые проблемы коллизионно – правового регулирования наследственных отношений в Российской Федерации» / М.С. Абраменков // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.yurclub.ru/docs/civil/article215.html>
3. Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. / В.П. Звеков. – Москва – Wolters Kluwer Russia, 2007. – 392 с.
4. Лунц Л.А. Курс международного частного права. Особенная часть. / Л.А. Лунц. – М., 2002. – 387 с.
5. Международное частное право: Учебник / Отв. ред. Н.И. Марышева. М., 2004. – 444 с.
6. Наследственное право / Булаевский Б.А. и др.; отв. ред. К.Б.Ярошенко. – М.: Волтерс Клувер, 2005 – 448 с.
7. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23червня 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
8. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / За ред. док. юрид. наук, проф. А. Довгєрта. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 352с.
9. Шупінська О.В. «Колізійно-правове регулювання відносин власності при спадкуванні» / О.В. Шупінська // Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2008_3/08vobsvp.pdf.
10. Люй Цзин. Право, применимое к договорным обязательствам по российскому и китайскому международному частному праву: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 – Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право /Люй Цзин; Науч. рук. Г.К. Дмитриева. – М., 2010. – 28 с.
11. Канашевский В.А. Внешнеэкономические сделки: материально-правовое и коллизионное регулирование / В.А. Канашевский– М.: Волтерс Клувер, 2010. – 608 с.
12. Марышева Н.И. Семейные отношения с участием иностранцев: правовое регулирование в России / Н.И. Марышева– М.: Волтерс Клувер, 2007. – 273 с.

Анотація

Погорецька Н.В. «Розщеплення статуту» у міжнародному приватному праві». – Стаття.

Стаття присвячена колізійному регулюванню, пов'язаному з розщепленням речового, спадкового, зобов'язального, сімейного статутів у міжнародному приватному праві.

Ключові слова: «розщеплення статуту», сімейний статут, речовий статут, право власності, зобов'язальний статут, спадковий статут.

Аннотация

Погорецкая Н.В. «Расщепление статута» в международном частном праве». – Стаття.

Стаття посвячена колізійному регулюванню, пов'язаному з розщепленням речового, наследственного, обязательственного, семейного уставов в международном частном праве.

Ключевые слова: «расчленение устава», семейный устав, вещевой устав, право собственности, обязательственный устав, наследственный устав

Summary

Pogoretska N.V. «Splitting the statute» in private international law. – Article.

The Article is dedicated to collision regulation in the familylaw, property law, obligation law, also in the process of inheritance connected with splittingstatute.

Keywords: «splitting» statute, familylaw, property law; obligation, inherited rights.

